LOV SA SOKOLOM
U BIH

Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini

Rijetko koja zemlja posjeduje sva ona svojstva, koja su toliko pogodovala a i danas još pogoduju prebivanju raznolike veće i manje divljači kao Bosna i Hercegovina. Na tom području ima nizina, bregovitih i šumskih krajeva pa i krša. Tome bogatstvu doprinosio je mnogo i geografski položaj ovih pokrajina sa svojom kontinentalnom i mediteranskom klimom, zatim izobilje rijeka i potoka, jezera i nepreglednih močvara.

Od cijele površine Bosne i Hercegovine bilo je još do u najnovije doba više od polovice prekriveno šumom. Ranije pak bili su i oni, danas ogolićeni krajevi pa čak i kršoviti predjeli, koji danas šumom jako oskudijevaju, prekriveni gustim i bujnim šumama i prašumama. Razumljivo je, da je kraj takvih uslova živjela i umnožavala se mnogobrojna dlakava divljač i razne zvjerke.

I za pernatu divljač ove su dvije zemlje pravi Eldorado. Tome mnogo doprinose dugačke riječne doline u Bosni, koje se protežu u glavnom pravcu ptičijeg selenja, nadalje mnoga kraška polja, koja redovito svake godine za velikih oborina uslijed nesrazmjernog pritjecanja i otjecanja vode potonu i pretvore se u duboka jezera, i na koncu prostrane močvare, koje se rijetko ili nikako ne zamrzavaju i u kojima pernata divljač nalazi u svako doba godine dovoljno hrane i zakloništa, pa se mnoge vrsti te divljači po njima i legu. Takve su močvare na sjeveru duž Save, zatim Ševarevo Blato sjeverno od Livna, Buško Blato kraj Tomislav Grada, Hutovo Blato kraj Čapljine, Jezero kraj Jajca i mnoge druge manje močvare i jezera.

Zanimljivo je, da se na pr. neke forme pataka, za koje mislimo da se u ljetu nalaze samo u sjevernim dijelovima arktičkih regiona, redovno legu na našem području, kao patka čapljarka, krunata norva (Fuligula cristata) i »utva zlatokrila« (Mergus merganser).

Kod ovakve zgode i prilike razumljivo je, da se je i u našim krajevima čovjek bavio lovom već od najstarijih vremena pa sve do danas.

Predhistorijski narodi išli su u lov poglavito zbog prehrane ili da se odbrane od zvjeradi. Sistematska naučna isko-

pavanja naselja i nekropola (grobišta) iz raznih epoha ovog doba po našim krajevima, pružaju nam prilično jasnu sliku tadanjih lovnih prilika.

Rimljani a još više naši hrvatski predi išli su u lov više iz zabave. Na mnogim nađenim rimskim spomenicima prikazani su lovački prizori. Česti su i drugi nalazi, koji se odnose na lov iz rimskog doba po našim krajevima.

Na stotinama pak naših sredovječnih, bogumilskih nadgrobnih spomenika (stećaka) prikazani su različni lovački prizori, najmilije zabave naše sredovječne vlastele.

I ako muslimanima Kuran zabranjuje svako prikazivanje živućih bića u slici, ipak se ponešto nađe lovačkih prizora i na njihovim nišanima (nadgrobnim spomenicima) iz prvih vremena osvojenja Bosne i Hercegovine po Osmanlijama. Takvi nišani potječu dakle iz prelaznog doba s bogumilstva na islam, pa i nijesu drugo ništa, do li nastavak bogumilskih stećaka samo malo u predrugojačenom (islamiziranom) obliku. Kao i stećci tako su i ovakvi nišani osebina samo ovih dvaju pokrajina u njihovim historijskim granicama.

U našim narodnim junačkim pjesmama opjevan je također često lov na jelene ili lov sa sokolom na pernatu, rjeđe i na dlakavu divljač; posljednje se i na stećcima i na nišanima gotovo isključivo i prikazuje.

Mnogobrojna imena mjesta i voda u Bosni i Hercegovini nose imena raznih lovnih životinja i zvjerki, pa i takvih, kojih je već davno nestalo u ovim krajevima kao jelena, risa, tura, dabra i t. d.

Ima jedna stara priča, kako su stanovnici u jednoj pokrajini Tracije priređivali zajedničke velike lovove. U stanovito doba godine uputili bi se lovci u prostrane močvarne krajeve, pa bi lupajući i udarajući štapovima po šaši i grmlju plašili i istjerivali iz grmlja mnoštvo malih ptica. Čim bi one preplašene ptičice izletjele iz gustine, u onaj čas bi se pojavilo u zraku mnoštvo sokolova, koji bi se bacili svom brzinom na ove nezaštićene ptičice. Od straha pred ovim zakletim dušmaninom, pobjegle bi ove sirotice opet natrag u gustinu i pale bi zemlji, ali na još veću svoju nesreću, jer bi tek tada srnule u sigurnu smrt, u nemilosrdne ljudske šake, gdje bi ih lovci štapovima pomlatili. Stanovite dijelove lovine bacili bi lovci sokolovima kao svojim pomagačima, a ostalo bi ponijeli svojim kućama.

Ova čudnovata priča, koja se dovodi u vezu s Teofrastom, nije možda nikakva izmišljotina, jer takvih i pouzdanih priča ima i iz novijeg vremena. Neki putnik Roulin priča ovo: »Na visočini Santa Fee u srednjoj Americi, ima nekoliko jezera i prostranih močvara, koje prikrivaju veći dio godine goleme množine divljih pataka. Nedaleko odatle uzdiže se čitav niz

strmih hridina, na čijim se vratolomnim vršcima viđa u svako doba godine bezbroj sokolova, koji samo vrebaju na zgodnu priliku, da se onda munjevitom brzinom bace na koju od onih vodenih ptica.

Dok patke leže na vodi, sokolovi ih puste sasvim na miru kao da ih se uopće ništa ne tiču, ali čim se ptice od šta bilo poplaše i dignu da odlete može biti na koje drugo jezero, u isti mah zalete se među njih i sokolovi sa stijena i svaki odnese sa sobom po jednog sužnja, kojeg onda mirno pojede na stijeni. Indijanci na ovoj visočini poznavali su dobro tu navadu sokolova, koju su onda oni sami u svoju korist dobro izrabili. Kao što i stanovnici u Traciji, udaraju i oni štapovima po šaši i plaše iz nje patke, te ih toljagama mlate, jer zbog sokolova ne smiju one jadnice da se pomole iz šaše. Kad lov dobro ispadne prepuste i Indijanci neki dio lovine kao plaću svojim pomagačima, sokolima.«[1])

Promatrajući ovakove i slične prizore iz neposredne blizine, lako su mogli ljudi doći na ideju, da hvataju one ptice grabljivice i izučavaju ih da im budu pri ruci u svako doba kao pomagači u lovu. U ove svrhe upotrebljavane su razne ptice grabljivice, a među ovima ponajviše familija sokolova (Falconidae, Falken), razne vrsti jastrebova i kobaca.

Najbolja vrst sokolova za lov je bez sumnje Falco peregrinoides, koji je bio vrlo dobro poznat i starim narodima. Za Arape se zna, da su oni vrlo rano učili za lov ovu vrstu sokola kao i druge njegove bližnje rođake. Arapi su bili od starine strastveni lovci sa sokolovima. Španjolsko-portugiška riječ za plemenitog sokola »nebli«, »nebri« arapskoga je porijekla, isto, kao što je i sokolska kapica proizašla od Arapa, i koju Turci u Makedoniji zovu po arapskom »iskupa« (vidi sliku 8.). Ova je kapica bila osobito na Istoku vrlo uobičajena. Car Fridrik II. putujući Istokom vidio je ondje, kako zatvaraju oči sokolu nekom kapicom, koju skidaju tek u času, kad bace sokola za prepelicom ili kojom drugom pticom. On je po povratku s Istoka napisao jedno veliko djelo o lovu sa sokolovima u istočnih naroda.

Lov sa sokolovima na konjima pripisivao se ranije Keltima a također i Germanima kao da su oni prvi bili, koji su tako lovili. Za Galiju su do sada najnoviji svjedoci ove zabave Prosper Aquitanus (oko 430.), Paulinus de Pella (oko 456.) i Sidonius Apollinaris (oko 487.). Svi pripovijedaju da je tamošnje plemstvo osobito u Aquitaniji (Bordeaux) strastveno tjeralo lov sa sokolovima na konjima i psima. Baš sam Paulinus de Pella pripovijeda u svojoj biografiji, da mu je u mladosti bio ideal njegovih želja lijep konj s još ljepšom opremom

---

1) O bijenju pataka toljagama u našim krajevima vidi moju radnju: Narodno ribarstvo u B. i H., I., Dolina na Savi.

ragu) a najviše soko, s kojima se išlo u lov, u Dubrovniku lat.: accipiter sive sparaverius, austur, terciolus, falco.

U Primorju hvatali su ove grabljivice mrežama po brdima oko Konavlja i po stjenovitom morskom otočju. Osobito su bili poznati kao dobri majstori u vježbanju sokolova stanovnici otoka Lastova, koji su morali svake godine stanoviti broj izučenih sokolova donositi na dar svome comesu; oni su hvatali sokolove duž obale sve do ispod Valone. Mučan je bio rad oko vježbanja ove životinje, a još su teži bili procesi o pravu vlasništva. Sokolovi dubrovačkih patricija nosili su na nogama pozlaćene praporce (sonaglie, campanelle in pedibus).[3])

Na našim sredovječnim nadgrobnim spomenicima, stećcima isklesana je vrlo često ova plemenita ptica u lovu sa svojim gospodarom. Tako na jednom stećku iz Čerina u Hercegovini prikazan je vrlo zanimljiv lovački prizor: Preko jednog brežuljka bježi jelen,[4]) kojeg progoni lovački pas i soko, a sprijeda ga dočekuje lovac s lukom i strijelom (tab. I.). S druge strane istog spomenika prikazan je sokolar s četiri sokola, koji valjda pripadaju predašnjem lovcu, a svakako su do-

---

3) U Dubrovniku prodavali su se 1343. »austures« ili »falcones«, »completos pennis et sanos« za 1—2½ dukata. Jireček, na ozn. mj.

4) Da je u Bosni i Hercegovini bilo u stara vremena u izobilju jelena, najbolje dokazuju oni mnogobrojni nalazi jelenjeg rogovlja iz raznih epoha počevši od ranog predhistorijskog pa sve do u novije doba. U jednoj lednici jami u Romaniji planini istočno od Sarajeva, nađen je pred mnogo godina nemalo potpun skelet jelena zajedno s rogovljem. Na stotinama bogumilskih stećaka isklesani su lovački prizori na jelene. U srednjem vijeku bijaše običaj kod Dubrovčana, da šalju bosanskim velikašima darove, a ovi bi ih uzvraćali. Tako se među darovima, što su ih Dubrovčani iz Bosne dobivali, spominju osim različite stoke i jeleni i košute. Sulejman-beg, hercegovački krajišnik u Foči, šalje Dubrovčanima god. 1495. šest jelena na dar. Pošiljka krajišnika Mustafa-bega — dvanaest košuta — stiže u Dubrovnik 29. ožujka 1496. Ovi darovi dokazuju, da je u našim šumama onoga vremena bilo zaista u izobilju jelena i košuta.

Spomen na njih sačuvao se u našega naroda u njegovoj narodnoj pjesmi i u narodnom vezu. Mnogobrojna imena mjesta, planina i voda u Bosni i Hercegovini živo spominju tu plemenitu divljač kao: Jelen, Jelenac, Jelendo, Jelenak, Košuta-planina, Košuta (seoce) i t. d. Za Romaniju planinu, blizu Sarajeva, veli se u nar. pjesmi:

Tamo ima gora Romanija
I u njojzi košut' i jelena.

Od davnina, kako rekosmo, bijaše našim starim veliko veselje »lov loviti, po gori hoditi« za jelenima i za košutama. Narodna pjesma »Smrt Muje Hrnjice« pjeva:

Knjigu piše Katarica Meho,
Pa je sprema pobratimu svome
Sa Kladuše buljuk-baši Muju:
»Hajde meni u Krajinu siđi,
Da idemo u lov u planinu
Da bijemo srne i ljeljene«.
(mjesto jelen čuje se u narodu i ljeljen).

Zadnja pismena vijest, koja govori o jelenu, potječe iz Ljubuškoga, gdje je god. 1814. u selu Otoci ubijen posljednji jelen.

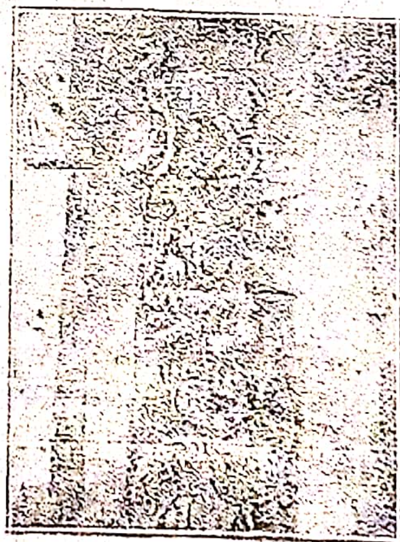
kazom, da su pojedini lovci i po našim krajevima držali po više sokolova.

Kraj oko Čerina i danas je još prilično šumovit, pa je osobito u prijašnja vremena bio vrlo prikladan za prebivanje divljači. Već u rimsko doba podignut je bio ondje veličanstven hram posvećen božici lova i zaštitnici divljači, Diani, a u blizini toga hrama nalazio se i sveti gaj posvećen istom božanstvu.

Na stećku iz Podgradine u Gor. Hrasnu, kotar Stolac (tab. II.) opaža se gornjoj slična kompozicija lovačkog prizora, samo je ovdje u akciji nekoliko ptica, koje iz zraka napadaju sprijeda i straga jednog jelena s velikim rogovljem; lovac, koji stoji pred jelenom s napetim lukom i strjelicom, ne raspoznaje se dobro na našoj slici, jer je ona strana kamena prilično isprana od kiše.[5])

Oba ova spomenika jasno dokazuju, da su naši pređi znali obučavati sokolove i lovu ne samo na pernatu, nego i na dlakavu divljač. O toj obuci nema nigdje ništa zabilježeno. Pošto se ove ptice za lov svud u svijetu na sličan način love i obučavaju, iznijeti ćemo ovdje, kako se to u Perziji radilo. Tamo su vježbali sokolove za lov na sisavce, i one najkrupnije, kao na divlje svinje, divlje magarce, antilope, lisice i t. d. na ovaj način. Napunila bi se koža nekog sisavca slamom ili čime bilo drugim, a u očne duplje turili bi joj mesa, pa puštali pticu lovicu da to meso ždere. Kad bi se na to privikla, ispunjenu životinju vozali bi na točkovima sve jače i jače, i u tom pokretu gladni sokolovi dolijetali bi i meso iz očnih duplji čupali. Naposljetku bi upregli konja u kolica pod ispunjenom životinjom, i ptica lovica morala bi letjeti da je u trku stigne da bi se nahranila. Kasnije tako navađen soko nasrtao bi na takve i druge žive sisavce, izbijao im oči i savladavao ih. Tavernije priča, da su u VII. vijeku šta više vježbali sokolove, da napadaju i same ljude, da im oči kopaju.

Prizor na posljednjem stećku zanimljiv je već i radi toga, što se donekle može po njemu zaključiti, da je i u nas bila poznata obuka sokolova da i sprijeda napadaju životinje, jer ovdje vidimo kako zaista soko napada bježećeg jelena baš sprijeda htijući mu valjda iskopati oči. U najmanju ruku majstor

Sl. 1. Lovački motiv s jednog spomenika iz Armenije

---

5) U III. tabli donosimo lovački prizor: čovjek s lovačkim kopljem navaljuje na strašno krupnog medvjeda, koji nije doduše u vezi s lovom sa sokolom, ali je prikazan na istom spomeniku, svakako nekog čuvenijeg i strastvenog lovca, koji se nije bojao navaliti ni na medvjeda. Donja slika table potječe s jednog spomenika u Uboskom, kotar Ljubinje, na kojemu je prikazan jedan red visoke divljači i na njima ptice.

je poznavao i to svojstvo sokola dok je isklesao onakav motiv na stećku. Ovaj motiv mogao bi mirne duše stajati i na kojem spomeniku usred Perzije ili Armenije tim prije, što se i jedan drugi motiv na pročelju istog stećka vrlo dobro podudara s nekim motivima, što sam ih zapazio u djelu Strzygowski »Die Baukunst der Armener in Europa«. Oba ova motiva imaju nešto zajedničkoga u sebi, kao da su im majstori, koji su ih komponovali, proizašli iz jedne škole (slika 1.).

Još je zanimljiviji i mnogo ljepše izrađen a i bolje očuvan stećak u Brotnjicama kraj Konavalja, u jednoj maloj krševitoj kotlinici tik do pruge između stanice Glavska i čuvarnice Vojski Dô. Kraj male Lučine crkve ima nekropola od kojih 40 sredovječnih spomenika, među ovima uvrh nekropole i stećak prikazan na našoj slici. Radi njegove zanimljive figuralne kao i druge ornamentike pa i natpisa donosimo slike svih četiriju njegovih stranica. Nas ovdje zanimaju u prvom redu one dvije slike na pročelju i začelju, koje prikazuju lovce na konjima sa sokolovima na desnim rukama. Ovaj motiv lovca na konju i sa sokolom na ruci, podsjeća mnogo na naš crtež, koji prikazuje mladog Hrvoju kao lovca na konju sa sokolom na desnoj ruci (slika 2.).[6])

Sl. 2. Herceg Hrvoje u lovu sa sokolom

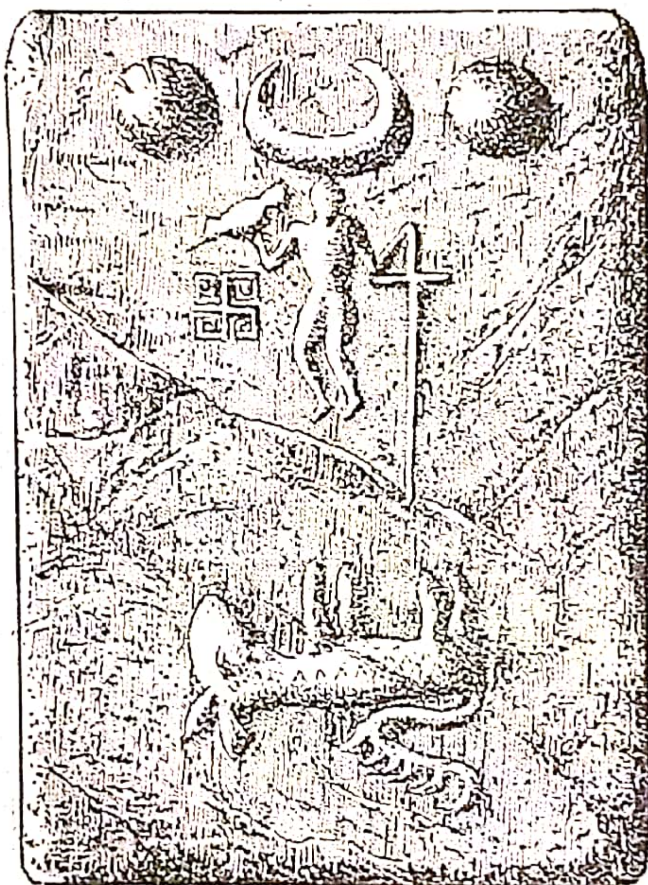
S obje strane stećka isklesani su u najdonjem redu po tri jelena odnosno naprijed po jedan jelen vrlo krupnog rogovlja a za njima po dvije košute. Povrh oba ova reda slijedi po jedan red s narodnim kolom ali sve samog ženskinja u dugoj haljini. S desne strane iznad kola prikazan je red ptica očevidno grabljivica i to tri veće, koje progone tri manje ptice, valjda prepelice. Iznad ovoga reda isklesano je opet kolo ali ovaj put sve sami muškarci, obučeni u dolame do koljena.

Najčudnovatija je kompozicija na lijevoj uzdužnoj strani. Povrh kola cijela gornja polovica spomenika ispunjena je ovim prizorom: U sredini velika ptičurina otvorenih krila hvata zeca, pred njom dvije četveronožne životinje, manja valjda kerče, koje je zaskočilo prednjim nogama na veću, valjda jelena i slično i grize je za usta. Iza ptice opet četveronožna

6) Ova slika precrtana je iz Hrvojinog »Misale glagoliticum«.

životinja očevidno zec, prikazan kako leži mrtav oborene glave, na kojoj se jasno raspoznaju ušesa. Ispod ovog zeca u ćošku smještena je aždaha (vidi tab. IV. i V.).

Donosimo i sliku jednog stećka iz Cernice kraj Gacka. Kao obično i na njemu je skulptura vrlo primitivno rađena a predstavlja jednog viteškog lovca pješaka sa sokolom na desnoj ruci a lijevom se podbočio na mač, povrh lovca polumjesec među dvije zvijezde. Ispod lovčevih nogu isklesana je životinja s dugim nakostrušenim repom, koja valjda predstavlja lovačkog psa. Na sredovječnim spomenicima katkada su prikazani lovački prizori, gdje lovci na konjima ili pješice s mačem u ruci navaljuju na jelene. I naš lovac iz Cernice prikazan je kao takav. Ispred lovca nalazi se kukasti križ, vrlo česta pojava na našim spomenicima ovog doba, i to često u vezi s običnim križem, kao simbol sreće i čuvara (slika 3.).

Sl. 3. Lovački motiv sa stećka iz Cernice

Na sredovječnom nadgrobnom spomeniku s Jezera ispod samog Ljeljena na Visočici pl. vidi se također lovački prizor: lovac pješak sa sokolom i nekom četvoronožnom životinjom (slika 4.).

Na jednoj rezbariji po kori nađenoj u sjevernoj Bosni, sada u etnografskoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu, prikazan je također jedan zanimljiv lovački prizor i to na zečeve i lisice. I na njoj je lovac oboružan lukom i strijelom, a osim hrta ima u jednom polju i ptica, koja, kako bar izgleda, sudjeluje u tom lovu navaljujući sprijeda na bježeću životinju. Radi se i ovdje bez sumnje o sokolu, koji je bio izučen da hvata zečeve i lisice. Životinje su dosta naravno prikazane. Sudeći po šeširu na lovćevoj glavi moguće je, da ovaj komad potječe »isprijeka«.

Iz kojeg vremena ta rezbarija potječe, ne da se sasvim točno odrediti, ali obzirom na oružje (luk i strijela), kojim je, kako se čini, lovac oboružan, bit će da joj ima u najmanju ruku oko 200 godina.

S ovo nekoliko primjera dovoljno je dokazano, da je lov sa sokolom na dlakavu divljač bio poznat i po našim krajevima također već u srednjem vijeku, a i za turskog vremena.

Sl. 4. Stećak s lovačkim motivom s Jezera ispod Ljeljena na Visočici
Foto: S. Šuljagić

Začudo je samo, da lov sa sokolom na dlakavu divljač nije nigdje opjevan u narodnim pjesmama, koje su po knjigama štampane. Samo sam jedanput naišao u podlistku negdašnjeg »Sarajevskog Lista« iz god. 1917., br. 199. na jednu do tada neobjavljenu narodnu pjesmu iz Sarajeva od rahmetli Halida Kreševljakovića, brata poznatog hrvatskog historičara Hamdije Kreševljakovića, pod naslovom »Soko i košuta«, koja glasi:

A jabuko zeleniko,
Što s' toliko rod rodila
Na tri grane tri jabuke,
Na četvrtoj soko sjedi,
Pa on gleda niz 'to polje,
Gdje košuta vodu pije:
Bjegni, bjegni košutice,
Eto lovca Hercegovca,
Lovac će te uloviti,
Paši će te pokloniti,
Paša će mu timar dati
B'jelo Duvno i Hlijevno,
Mileševo i Kreševo,
Orlovo i Grahovo.

Po narodnoj pjesmi »Milan beg i Dragutin beg« izgleda da se u neko doba bilo već sasvim zaboravilo na lov sa sokolovima na dlakavu divljač:[7])

Pa ti hajde u lov u planinu,
I povedi brata Dragutina
Ponesite sive sokolove,
Povedite hrte i zagare,
Pa krećite tice jarebice,
Napuštajte sive sokolove,
Nek fataju tice jarebice;
A krećite srne i košute
Napuštajte hrte i zagare,
Neka taru srne i košute

Vuk. nar. pjes. II., str. 39.

Običniji je lov sa sokolom bio svakako na pernatu divljač i on se u nas održao sve do iza austro-ugarske okupacije ovih zemalja 1878. godine. Još i prije dolaska Turaka u ove krajeve, išli su sigurno naši pređi u lov sa sokolom i na pernatu divljač. Ali su i Osmanlije mnogo doprinijeli razvitku ovog športa. U turskoj vojsci bile su naime posebne ustanove tako zvani »šahindžije« (sokolari) i tugandžije, koji su obučavali sokolove na lov. Njihov se zapovjednik zvao sahindžibaša i tugandžibaša. I šahindžije i tugandžije morali su svake godine bar po jednog izučenog sokola odnosno kragulja poslati u carsku konjušnicu. Šahindžije i tugandžije mogli su biti i muslimani i kršćani, samo s tom razlikom, da su prvi plaćali globu od 150, a drugi 300 akčeta, ako ne bi poslali propisanog sokola ili kragulja.

Studenica je plaćala Turcima nekakav danak, koji se zvao sokolarina, a mjesto kojega, kažu, da su se ranije davali sokolovi. Sve to nije dotjecalo, već su sokolove naši plemenitaši dobavljali i izvana. U tursko-slovenskim spomenicima dubrovačkog arhiva spominje Truhelka među ostalim i ovo. Od neobičnih darova, što su ih Dubrovčani slali u Bosnu, navodi se tu i sat »sine contrapensis« poslan 1498. Ahmed begu Vraneševiću — prvi džepni sat u Bosni — i mletačka stakla, što su ih dobivali pogdjekoji sandžaci (okružnici) za svoje vakufske gradnje, džamije ili banje. Ali je za nas najzanimljivije ovo, što je Hamza beg dobio 1472. kao osobitu rijetkost: dva alanska psa i jednog majmuna (duos canes allanos et unam simiam), a Skender beg, bosanski sandžak, tri sokolića.

Spomenuto je da se i na muslimanskim nišanima kadikad viđaju slično kao i na bogumilskim stećcima isklesani lovački prizori, među ostalim i lov sa sokolom. U muslimanskom grob-

7) To je lako razumljivo, jer narodni pjevač, koji je spjevao ovu pjesmu nije više poznavao ovaj način lova, nego samo onaj na pernatu divljač.

lju kraj Alipašine džamije u Sarajevu imaju dva zanimljiva i po obliku neobična nadgrobna spomenika. Po narodnom pričanju to je grob nekog tatarhanskog kana, koji je pao kod osvajanja Sarajeva po Osmanlijama. Na bašluku (kamen više glave) isklesana je na desnoj strani čomaga (kijača) i luk i strijela, a na prednjoj strani ruka raširenih prsta. Na kamenu niže nogu vidi se na onoj strani prema gornjoj ruci par ptica, okrenutih jedna prema drugoj, a na obratnoj strani istog kamena jedna četveronožna životinja, vjerojatno pas. Sudeći po repovima, one dvije ptice predstavljaju par sokolova. Po svemu mi izgleda, da ovaj motiv: ruka, sokolovi, pas, luk i strijela (slika 5.), nije ništa drugo do li simbol lovca sa sokolovi-

Sl. 5. Nadgrobni spomenik u groblju Alipašine džamije u Sarajevu

ma, kakav je bio možda dotični Tatarhan, i koji već blizu pet vijekova leži daleko od svoje domovine u zemlji, koju je moguće bio baš zavolio radi bogatstva lova, kakvim su odvajkada obilovali naši krajevi.

Na jednom četverouglastom nišanu više glave na jednom muslimanskom grobu kraj Glamoča vidi se s jedne strane isklesan okrugli štit i mač a na prednjoj strani ruka i na njoj ptica, svakako soko, također simbol lovca sa sokolom.

Ne mogu se sjetiti da li sam još gdjegod nalazio ovakvih i sličnih motiva na starijim muslimanskim nišanima u Bosni i Hercegovini, ali bit će da toga još ima.

Lov sa sokolom na pernatu divljač opjevan je vrlo često u junačkim pjesmama. Ta soko i jest viteška ptica, koja se vrlo često druži s junacima i junaci se s njime i razgovaraju. U pjesmi »Mujo i Alija« veli se:

Dva su brata divno živovali:
Jedno Mujo, a drugo Alija;
Koliko su divno živovali,
Ispod sebe konje mijenjali
I sa sebe svijetlo oružje;
Pa se digli na jezero mutno,
U jezeru utvu ugledaše
Oba su joj pozlaćena krila.
Mujo pusti sivoga sokola,

A Alija pitomu žuricu,
Uloviše utvu u jezeru.
Mujo reče: »Soko je ufati«,
A Alija: »Nije, no žurica«.8)

Vuk. nar. pjes. II., str. 43.9)

I u pjesmi »Lov Markov s Turcima« opisan je lov na »utve zlatokrile«:

Namjera ih nanijela bila
Na zeleno u gori jezero,
Po kom plove utve zlatokrile.
Pusti vezir svojega sokola
Da uhvati utvu zlatokrilu.10)

Vuk. nar. pjes. II., str. 416.

Kad čovjek čita naše narodne pjesme gdje ima govora o lovu sa sokolom, rekao bi, da je tu bilo odvajkada u izobilju velikih plemenitih sokolova, s kojima su naši pređi išli u lov. Nažalost je to baš obratno, jer te vrsti sokolova ima začudo dandanas u našim krajevima vrlo malo. Sivi soko (Wanderfalke) na pr. danas je uopće u nas vrlo rijetka pojava. Nešto se češće nalazi u Hercegovini krasni kraguljac soko (Feldeggs Falke), koji stanuje po pećinama (vidi Glasnik zem. muzeja 1914., str. 332).

8) Od svih ptica-lovica prvenstvo se davalo džura-doganu (»žurica« u nar. pjesmama) i to u našim južnim krajevima, što je najsrčaniji i što lovi gotovo sve vrsti ptica, pa se može čak da dresira, da lovi i dlakavu divljač, osobito zečeve. Tako isto i jastrijeb.

9) Vuk misli da je ova pjesma u narodu našem jamačno starija od Turaka u našim zemljama, nego su ova imena poslije uzeta.

10) U našim narodnim pjesmama i drugim umotvorinama često se nailazi na ime »zlatokrila utva«. Najzanimljivije je to, da se ova ptica i dandanas drži za neku mitološku pojavu. Međutim ime ove ptice živi i danas još u Hercegovini oko rijeka, jezera i blata, gdje se ta ptica često vida. Ima je na pr. na gornjem toku Neretve oko Glavatičeva, pa me je upravo začudilo, kad su mi ondašnji stanovnici, koji su među ostalim izvrsni lovci a još bolji ribari, pokazali jednom zgodom utvu, a to je baš bio glavom Mergus merganser (Grosser Säger). Čini se, da je ove ptice bilo i na donjoj Neretvi, na takozvanom Hutovu Blatu, pa je moguće da je ono dobilo i svoje ime od ove ptice (o tome vidi moje »Narodno ribarstvo u B. i H.« II.: Hercegovina (u Glasniku zem. muzeja 1915. i 1916.). Glas h (H-utovo) bilo bi u tom slučaju parazitsko ili dialektsko kao na pr. u riječi hrdav mj. rdav, ili su naši muslimani pod utjecajem turskog jezika ovdje dodali h. To bi onda značilo »blato utava« i Utovo je nastalo kao i Sokolovo, Kosovo i t. d. Utve se nađe i na drugim našim rijekama kao na Vrbasu, Drini i drugim rijekama. Njih je ovamo mamilo ranije mnoštvo riba po našim rijekama, koje su slične studenim sjevernim i planinskim rijekama i njihova tiha, često sasvim pusta okolica, te su se ovdje srazmjerno vrlo često i udomaćivale i legle, kako su dokazali nalazi utvinih jaja oko Vrbasa i t. d. Kako se razabire iz narodnih pjesama lov na utve na sokolovima i kragujima bio je vrlo omiljen, a bit će da je u ono doba i dolazilo u naše vode mnogo više utava nego danas. Utve su inače zlatno rumeno obojene po prsima, ispod vrata i na pregibima krila. Odatle se vidi da je narodnim pjevačima dobro bila poznata ptica, dok su je nazvali »zlatokrilom«.

Sivi soko je stereotipno ime za Falco peregrinus, koje se ime sačuvalo u našim narodnim pjesmama, a potječe još iz starih vremena, kad se u veliko išlo u lov s ovom pticom. Da se baš u pjesmama spominje samo ova vrsta, znak je, kao da je onda i bilo u izobilju ove vrsti sokola i da su njega dakako i najviše hvatali.[11]) Nadimak sivi za ovog sokola potpuno odgovara, jer kada on ostari, postaje odozgo siv, dok su mladi sokolići dosta šareni.

Kad čovjek uzme, koliko je ova ptica tražena i lovljena u stara vremena, onda zaista nije ni čudo, da ih danas ima samo još toliko, da se mogu na prste prebrojiti.

U hrvatskom narodu sačuvale su se do dana današnjeg mnoge priče o hvatanju sokolova, a mnoga su mjesta i prozvana po ovoj ptici. Južna strana Ljutoč-planine kraj Bihaća na pr. zove se u narodu »Sokolovača«, jer se u njoj u staro vrijeme nalazilo sokolova. Kažu da ih se pred nekoliko decenija moglo tu vidjeti, ali već i tada vrlo rijetko.

Pričaju za Mehmed-pašu Rustanbegovića, zvanog Bišćević, koji je neko vrijeme kao neograničeni vladar vladao Bišćem i okolicom bihaćkom, da je vadio i lovio iz te Sokolovače sokolove, te ih pripitomljivao i nosio u Sarajevo na poklon vezirima bosanskim. Ljudi su se morali spuštati konopcima i na usukanim gužvama, te sokolove ili njihova jaja po dupljama tražiti ne pazeći ni na najveće opasnosti, koje su im pri takvom poslu prijetile. Događalo se, da su lovce te opasne ptice napastovale, te da se od njih odbrane, metali su na glavu bakrene kotlove (bakrače) da im glava zdrava ostane. Jedan je starac pričao, da su se oni pod moranje spuštali čak i na slabim gužvama u one strašne provalije makar ih to i glave stalo. Ali kad bi izvadili kojega sokola ili sokolića, što se nije baš tako često događalo, onda bi dobivali bakšiš od 10 do 50 groša; koji ne bi izvadio, ne bi dobio dakako ništa. Bilo je slučajeva, kako narod priča, da bi ponekada gdjekoji dobili i po koji degenek osobito ako bi se strašili spuštanja.

Samobor na Drini je visoka hridina, koja se od sjeveroistoka prama jugo-zapadu strmo ruši. Na njoj je pukla samoborska strma ravan, opkoljena strmim i nepristupačnim klisurama, između kojih je najviša jugoistočna, koja se s podnožja Samobora do vrha okomito diže, gdje orlovi svoja gnijezda viju. Ovuda su se, kako stari pripovijedaju, u staro doba na konope spuštali ljudi, te svojim agama i begovima tiće orlušiće (sokoliće) hvatali i za lov učili.

Zanimljiva je jedna stara pjesma, koja se sačuvala, kako je pok. Stevo Delić pričao, u rukopisu baš o samom Samoboru,

---

[11]) Kako smo vidjeli, historijske bilješke, koje bilježe vrste pticalovica, ne spominju začudo nigdje sivoga sokola.

gdje se pripovijeda, kako je Herceg Stjepan imao jednog lijepog, prosijedog trogodišnjeg sokola, kojeg je on običavao nositi na svojoj desnoj ruci, te kojeg je on poslao s porukom knezu Dabisavu u grad Samobor, kojem su Turci već i bili pritijesnili. Ali vjerna ptica donese gorko plačući samo tužnu vijest, da je Dabisav izdao grad Turcima.

Lov sa sokolom gotovo je već svuda izginuo a pogotovo u Evropi. Jedino u nekojim krajevima Albanije i Bosne održao se ovaj način lova sve do u najnovije doba, pa ima čak i dandanas u nas još živih ljudi u Posavini i Krajini, koji su sa sokolovima lov lovili. Edhem beg Uzejrbegović, kako sam priča, napustio je lov sa sokolovima tekar god. 1931. ali veli, da će se opet baviti ovim lovom. Begovske familije, također neka vrsta domaćeg plemstva, od kojih dapače nekoji vuku lozu od sredovječnog bosanskog plemstva, naslijedile su od svojih pređa i ovu zabavu, te su se u velike bili podali lovu sa sokolovima. Ovoj zabavi naših begova pogodovalo je i to, što je, kako smo vidjeli, u turskoj vojsci i uopće u Turskoj bio i previše uzeo maha lov sa sokolovima.

Dok je bilo u izobilju plemenitijih vrsta sokolova kao sivi soko, kragulj, onda su ove najviše i najradije hvatali, dočim u posljednje vrijeme gotovo bez izuzetka lovili su kopca (Accipiter nisus), rjeđe jastrijeba (Astur palumbarius), koji je uostalom i vrlo rijedak. U Maglaju, gdje se ovaj lov najdulje održao, zvali su jednogodišnjeg kopca »atmadža« (akmadža), a dvogodišnjaka »tulek«. Maglajci su najviše hvatali mlade sokolove u okolici Trbuka i u jednom predjelu Vran planine u jugoistočnom pravcu od Maglaja.

Sl. 6. Mreža za hvatanje mladih sokolova

Sokola su lovili mrežom: dvije mreže otprilike po dva metra visoke i isto tako široke razapete na kolju, slabo zabodenom u zemlju, ali tako da mreža čini šiljašti kut. Sa spoljašnje strane prikrije se (maskira) mreža sitnim grančicama i zelenim trnjem. Pri zemlji s unutrašnje strane mreže priveže se čavka a lovac se dobro sakrije gdjegod u kakvom grmu u bli-

zini. Čavka da se oslobodi ropstva, počne se koprcati mlateći krilima o mrežu i kriještati, što namami sokola i to obično mlada, neiskusna jednogodišnjaka, da se onda obori na plijen. Sada nastaje ljuti boj na smrt i život između čavke i napadača, jer se ona u smrtnome strahu brani na sve moguće načine, dok se u rvanju na koncu obori i labavo pričvršćena mreža i pritisne ih oboje. Lovac brzo pritrči iz grma i uhvati sokola. (slika 6.).

Za lov su voljeli ženku, nego slabijeg i sitnijeg mužjaka.

Svaka atmadža ne da se jednako dobro pripitomiti i uvježbati za lov. Obzirom na ovu sposobnost razlikuju ih lovci po gnijezdima, u kojima se legu. U nekojim se rađaju najbolje atmadže, koje love ne samo prepelice, nego lete i na jarebice i šljuke. Iz drugih su gnijezda atmadže opet dosta trome, nu ipak se mogu uvježbati, ali će samo loviti prepelice. Treća pak vrsta nije nikako prikladna za lov radi svoje divlje ćudi i zovu ih »ljute atmadže«. Očevidno se ovdje radi o različitim vrstama kobaca, koji su veoma slični jedni drugima, a tamošnji lovci su ih nazivali sve jednim imenom. Nije ih baš tako lako ni moći razlikovati, osobito dok su još mladi pa su dosta slični jedni drugima.

Maglajski lovci sa sokolovima točno su razlikovali i gnijezda ove ptice i znali su pouzdano ona legla, u kojima se rađaju najbolje atmadže. U šumi »Ozren« bivalo je po kakvih 20 mjesta, gdje su se nalazila gnijezda sokolova, ali su se samo na tri mjesta legle one najbolje atmadže.

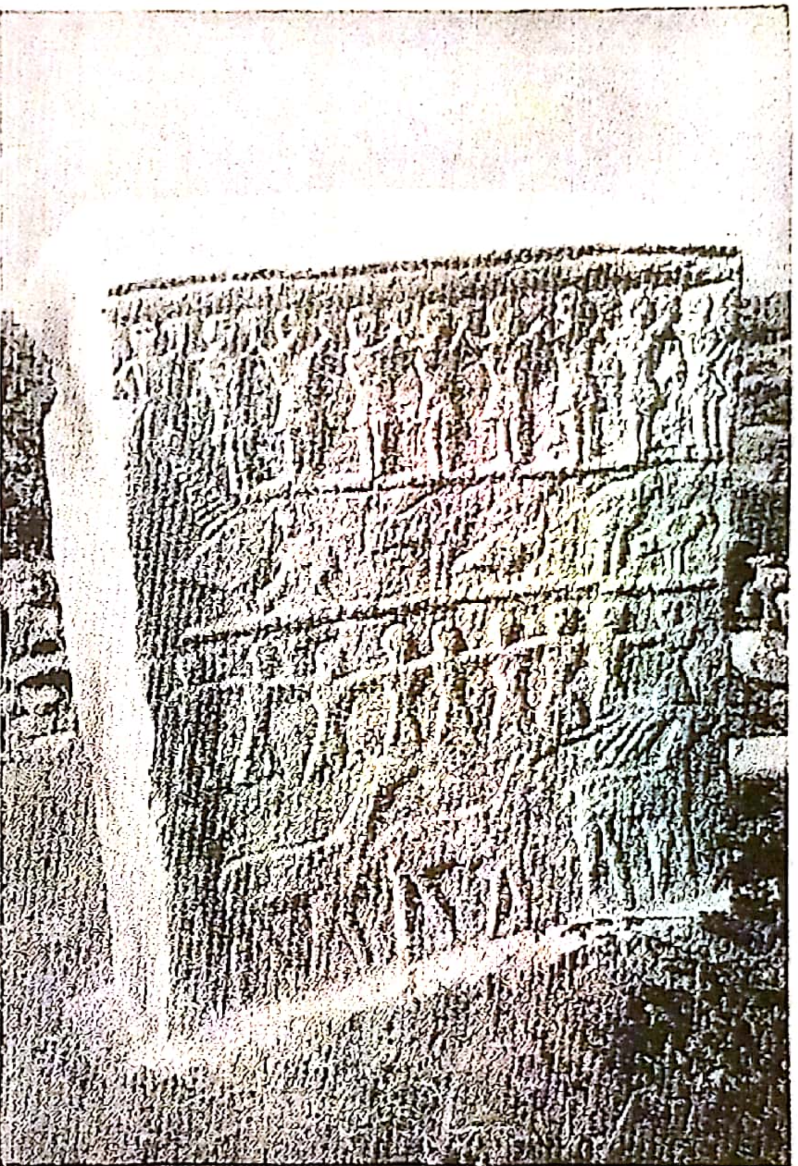
Lovci su, kako je već rečeno, u stara vremena upotrebljavali u ove svrhe kragulja (Sperber), i to isključivo ženku ili sivog sokola. Turci nazivlju ovu vrstu »šahin« i od njeg valja i soko i sokolica, ali se više cijeni soko. Kad on nasrne na jato divljih pataka ili gusaka, vele da ih sve redom rastrga. On se leže po nepristupačnim stjenama. Kraj tabuka, niže Maglaja ima Šahin-kamen, gdje su se sokolovi legli i gdje su ih u stara vremena Maglajci hvatali.

Odmah čim se ptica uhvati u mrežu, sveže se u jedan rubac, tako da joj krila pritegnu uz tijelo a pandže vise slobodno. Čim se kući dođe, nataknu se ptici vrlo nježna puta od kože na noge, koje lovci dakako sami sobom prave, i na njih svežu praporci. U nekim krajevima vežu ptici lovici noge jednostavno s dvije kožne opute, a trećom oputom naprave ogrlicu. Sokolar, koji obučava pticu, obuče kožnatu rukavicu zašivenu od ovčije kože, da mu čuva ruku od oštrih sokolovih pandži i pritežući puta, primora grabljivicu da na ruci mirno sjedi. Ona se doduše otima, ali joj to ništa ne pomaže. Puta se naime tako pritegnu između prsta da soko mora upravo da sjedne na sastavljenom palcu i kažiprstu. Tako ga nosaju nekoliko sati po kući i u dvorištu. Dotle

Sredovječni nadgrobni spomenik s lovačkim prizorom (Lovac na konju sa sokolom u ruci) iz Brotnjica u Konavljima. Začelje

Foto: Felčar-Ćurčić

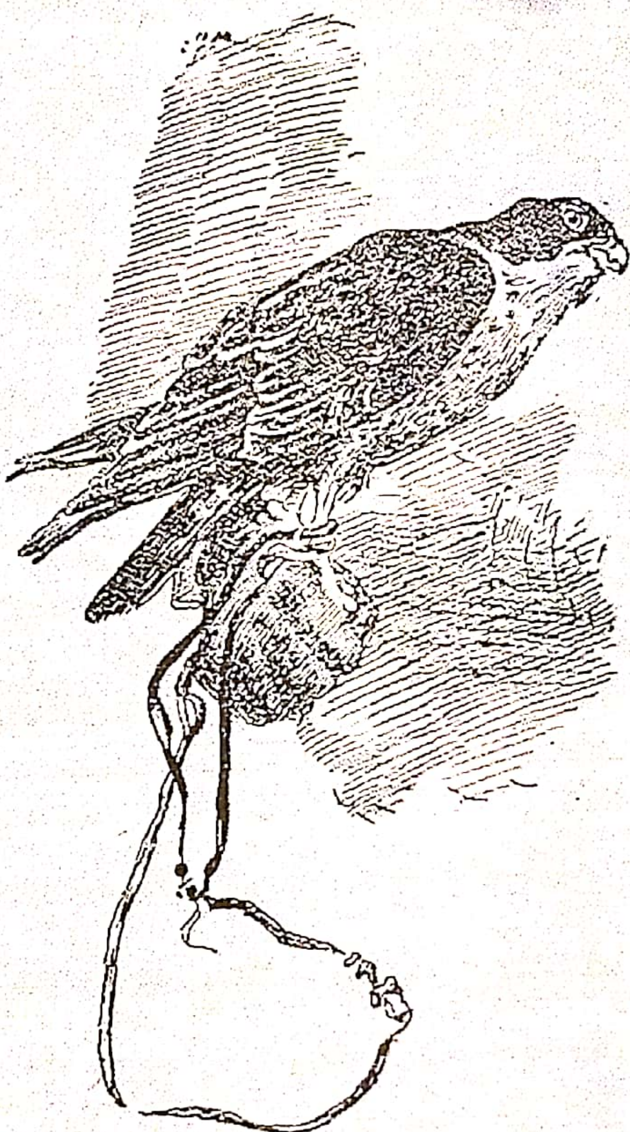

Sredovječni nadgrobni spomenik s lovačkim prizorom (Jelen s košutama, kola i redovi ptica) iz Brotnjica u Konavljima. Desna uzdužna strana

Foto: Felčar-Ćurčić

se već i sama ptica uvjeri da ne koristi braniti se, pa se smiri (slika 7.).

U prostoru, koji je za obuku ptica lovica određen, ima drveni obruč s tri vrpce i tako na zidovima i na šišetu privezan, da je on doduše u zraku fiksiran, ali ako se samo malo barne u vrpcu, počne obruč treptati. Kragulj ili soko postavi se u obruč i tako se na nj pritegne, da ne može otprhnuti. Potezanjem za vrpcu obruč se neprestano trese i ne da ptici zaspati. U nekojim našim krajevima čim ona počne sklapati oči i zadrijema, poprskaju je također vodom ili malo predrmaju ili udaraju šipčicom po krilima. Svakako najgore je ovoj jadnoj ptici u onom obješenom obruču, koji se neprestano pod nogama ljulja i ona se paćenički naginje čas na jednu čas na drugu stranu, da se ne štropošta, a od spavanja nema dakako ni spomena.

Sl. 7. Izvježbani soko na ruci

U opisima lova sa sokolom iz Bosne i Hercegovine, ne spominje se začudo nigdje, da se sokolu navlači na glavu kapica. To čine na Kosovu i nabiju mu kapicu čak preko očiju, da ništa ne vidi i s tom kapicom ga drži sokolar naizmjence s drugim ukućanima puna 24 sata uzastopce ne dajući mu ni zalogaja hrane da okusi i neprestano ga budeći da ne zagrijema. Atmadži i džura-doganu ne meću kapicu na glavu (slika 8.).

Sl. 8. Sokolovi s kapicama na glavi

Sutra dan onako izmorena i neispavana sokola počne sokolar s narukvicom na ruci da ga dalje vježba, odriješi vrpcu puta s obruča, priteže je sve to bliže kroz ruku, tako da ruka dođe ptici sasvim blizu. Ako ona skoči na ruku, dobije komadić mesa da pojede. Ne učinili to, nastavlja se opet nekoliko sati eventualno i 24 sata opet ona ista igra s obrućem. Poslije ovih 24 sata muka, mora i najdivlji soko doći na ruku samo da se oslobodi onog neprijatnog ljuljanja. Time je svakako prvi korak poduke postignut. Iza toga se opet nekoliko sati pronosa na ruci i onda se metne na naročito u tu svrhu napravljeno stalno mjesto.

Idućeg dana dolazi opet sokolar i prilazi ptici s komadićem mesa, ali ga drži tako u stisnutoj ruci u rukavici, da samo malo proviruje između palca i kažiprsta. Onako izgladnjela ne plaši se ona ništa više, nego čim opazi meso, skoči na ruku, gdje joj se dakako ne brani da ga proguta. Ova lekcija s vrlo malim obrocima opetuje se dnevno počešće, ali se pri tome uvijek pazi, da ptica dolijeće na ruku svaki put sve po izdaljega, tako da udaljenost nakon dva tri dana iznaša već kojih 10 do 15 koračaja. Nakon toga umjesto mesa uzme se vrabac, u kojeg odmah grabljivica zatjera svoje pandže i počne ga gutati. Pri ovim obukama valja pticu vabiti uvijek jednim te istim povikom ili zviždukom, da se ona nauči na poziv da dolijeće i na praznu ruku, u očekivanju dakako, da za to dobije komadić mesa.

Sada se ptica nekoliko puta dozove na ruku; u lijevoj ruci drži se jedan vrapčić, kasnije prepelica ili golub i time draži pomicanjem tamo amo pticu lovicu, svezanu na 10 do 15 metara dugoj vrpci i baci u zrak mrtvu pticu; istodobno baci kragulja ili sokola u istom pravcu, koji svoj plijen uhvati dakako u zraku i s njim pane na zemlju. Odmah se sokolar približi sokolu, koji dakako s velikom gramžljivošću i nakostrušenim perjem drži svoj plijen, primi za vrpcu i vuče je kroz ruku, gdje se već nalazi komadić mesa ili koji vrapčić, i vukući vrpcu prisili pticu-lovicu, da napusti plijen i da dođe na ruku. Pošto je ovdje požderao, opet ga kao iza svake obuke nosaju po dva tri sata okolo. Posljednja obuka opetuje se dnevno do tri puta.

Nekoliko dana iza toga uzme se mjesto mrtve živa ptica, s kojom se postupi na isti način kao i prije. Kod ovih prvih pokušaja sa živom pticom, dobro je da se ovoj malo podrežu krila, da slabije leti i da je ptica-lovica može lakše uloviti. S početka održavaju se ove vježbe u zatvorenom prostoru, kasnije na izvanu. Na koncu se baca soko samo s kratkom, otprilike oko pola metra dugačkom putom zajedno s praporcima, dakle slobodno.

Praporci se vežu na noge zbog toga, da lovcu odadu gdje se soko nalazi, ako on slučajno ne bi donio odmah svome go-

spodaru ulovljenu divljač, nego bi gdjegod pao u travu ili se sakrio u grm, kamo onda lovac pojuri i otme mu plijen.

Ptica je sada pouzdana i može se upotrijebiti za lov. Najbolje je ići u lov sa sokolom rano izjutra i na mutnim danima, jer, kako je poznato, sve ptice grabljivice rado na suncu kruže, što se i sokolu i kraguljcu često više sviđa nego udarati na divljač. Ako ptica ipak počne kružiti, onda treba paziti samo gdje će se spustiti, što se obično događa na osamljenom većem stablu, pa treba tamo pohitati pješice ili na konju i brzo zovnuti sokola na ruku, što on odmah posluša i doleti na ruku.

Sl. 9. Lovac sa sokolom i psom u lovu na prepelice

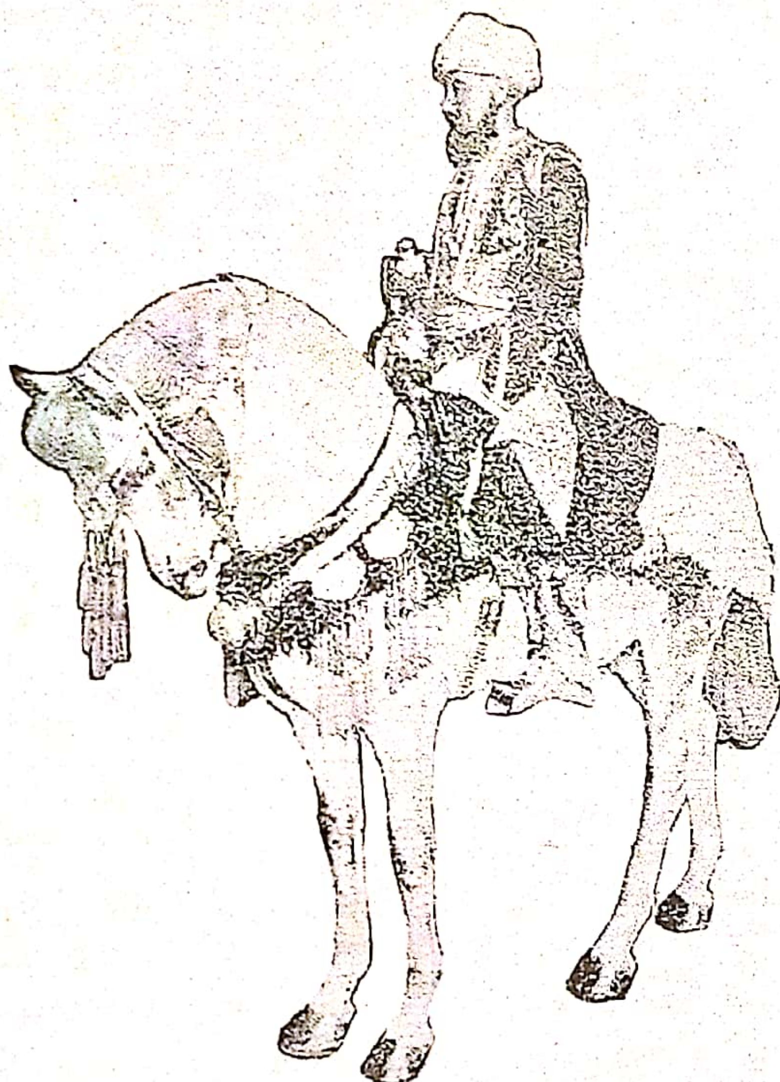
Sl. 10. Maglajci u lovu sa sokolima

Jarebice ili prepelice dignu se same od sebe ili ih pas istjera (slika 9); lovci su ili pješaci ili na konju (slika 10. i 11.). Čim se divljač obori, što se često zbiva i na stotinjak i više metara udaljenosti od lovca, mora ovaj odmah tamo pojuriti i oduzeti mu plijen na način, kako je malo prije rečeno i njega nagraditi komadićem mesa ili vrapčićem, ali iz ruke. Ptice-lovice ne smiju se ustalom nikada drukčije hraniti, nego na ruci. Cijela procedura oko obuke traje nekih 14 dana. Ni obuka samih kobaca ne traje mnogo dulje.

Mimogred ću navesti i ovo:

»U Šibeniku se do 70 godina na originalan način lovilo. Kad sokolića ulove, zasijeku mu župčasti povijeni kljun, i od tada on onako osakaćen ne može više sam da se hrani, jer bi mu valjalo plijen kidati a raskidač mu je s kljuna uništen pa ne ide, nego je stalno upućen na čovjeka, da mu zalogaj iz ruke pruži. Od nevolje toliko se pripitomi, da ga puštaju da slo-

bodno leti, pa se opet vrati. Međutim pandžama može da lovi ptice, ali kako ne može kljunom da iskida, cijele ih predaje lovcu, koji mu za nagradu pruži glavu i utrobu«.

Sl. 11. Bosanski aga na konju u lovu sa sokolom
(Model u etnograf. zbirci Zem. muzeja u Sarajevu)

Dobro uvježban soko u rukama vješta lovca može lakoćom uhvatiti u jedan dan 10 i 15 prepelica, a u jesen kada one sele u toplije predjele na zimovanje (narod veli: »kada je prh«) čak i 60 do 80, dapače i 100 komada.

Što stariji soko, sve je to bolji. Obične atmadže i druge prostije vrste izučenih grabljivica puštaju poslije svršene sezone sasvim da se i one nauživu malo zlatne slobode, a kad im opet ustreba, nahvataju i obuče druge na gore opisani način.

Lj. pl. Führer, nekadašnji činovnik našeg Muzeja, pokušao je, kako on priča, s uspjehom, da nauči lovu i orla krstaša (Steinadler), kojega je htio upotrijebiti za lov na lisice i zečeve. Priča se da je i na Kosovu poznat bio nekoć lov s orlovima na krupne sisavce. Međutim se zna za Kirgize, da su još početkom prošlog vijeka lovili orlovima vukove i lisice.

O lovu sa sokolovima u Bosni i Hercegovini pisao je Kosta Hörmann u »Glasniku Zemaljskog Muzeja«, II. (1890.), str. 228. Dobar opis ovog lova dao je Ludwig von Führer u svome djelu »Jagd- und Fischereiverhältnisse im westlichen Balkan mit besonderer Berücksichtigung Bosniens und der Hercegovina«, Wien 1902. Dosta zanimljiv članak je »Lov sokolovima u našoj kraljevini i u inostranstvu« donesen u Zabavniku nekadašnje »Večernje Pošte«.

Vejsil Ćurčić